

[https://doi.org/10.36273/2076-9555.2026.4\(357\).3-5](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2026.4(357).3-5)

УДК 022.4+655.4/.5]-047.86:355.018](477-651.2:470-651.1)"2022/2025"(045)

Марина Ганечко,
старша наукова співробітниця
відділу моніторингу книжкової індустрії та медіа
Книжкової палати України
zmi@ukrbook.net
<https://orcid.org/0009-0001-6928-0376>

Знищена пам'ять: втрати книжкових фондів і бібліотечної інфраструктури України в умовах російського вторгнення (2022—2025)

У статті наведено результати дослідження масштабів і наслідків втрат книжкових фондів, бібліотечної та видавничої інфраструктур України внаслідок російської військової агресії 2022—2025 рр. Проаналізовано історичний контекст збереження культурних пам'яток на українських землях, окреслено сучасні виклики, пов'язані з руйнуванням матеріальної та цифрової книжкової спадщини, розглянуто феномен цілеспрямованого знищення культурного надбання як воєнний злочин. Особливу увагу приділено реакціям української та міжнародної спільнот, зокрема механізмам підтримки й солідарності. На основі комплексного аналізу масштабів і особливостей втрат бібліотечної та видавничої інфраструктур України запропоновано можливі напрями їх відновлення, а також заходи зі збереження національної пам'яті, що є важливими для формування стратегії культурної політики в повоєнний період, а саме: системне документування втрат, створення повних реєстрів знищених бібліотек і колекцій, резервне цифрове копіювання фондів, активне залучення технологій, зокрема штучного інтелекту, для реконструкції втрачених чи пошкоджених ресурсів.

Ключові слова: унікальні колекції; культурна спадщина; втрати книжкових фондів; руйнування бібліотечної та видавничої інфраструктур; культурний геноцид; збереження історичної пам'яті; цифрова книговидавнича сфера

Постановка проблеми. Російська збройна агресія проти України, яка триває від 2022 р., спричинила масштабне руйнування бібліотек і поліграфічних підприємств, що призвело до втрат книжкових фондів та спроб підмінити національний культурний простір пропагандою. Унаслідок обстрілів, окупації та мародерства знищено або пошкоджено тисячі одиниць друкованої продукції, а значна кількість бібліотек позбавлена можливості функціонувати як освітні й культурні центри.

Попри наявність окремих звітів, бракує цілісного уявлення про реальні масштаби втрат галузі і їхній вплив на збереження національної пам'яті та культурної самобутності українців. Це суттєво ускладнює розроблення стратегій відновлення та захисту бібліотечної мережі й книжкових фондів.

Отже, розв'язання окресленої проблеми передбачає визначення масштабів втрат і пошкоджень книжкових фондів, бібліотечної та видавничої інфраструктур України в умовах російсько-української війни 2022—2025 рр.; аналіз культурних і соціальних наслідків; пошук шляхів збереження національної культурної ідентичності.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематику руйнування бібліотек, видавничої та культурної інфраструктур України внаслідок російської агресії ґрунтовно висвітлено в сучасних

наукових, аналітичних і медійних публікаціях. Зокрема, у працях С. Зворського, М. Лапшиної, Д. Козлової [1; 6; 7] розкрито гуманітарно-культурний вимір втрат: бібліотеки розглянуто не лише як сховища знань, а і як осередки колективної пам'яті, мовної ідентичності й культурного спротиву. У матеріалах Міністерства культури України, "Української літературної газети", інтернет-видань "Суспільне Мовлення" та "Українська правда" [2—5] подано статистичні дані щодо масштабів руйнувань (сотні знищених чи пошкоджених бібліотек, тисячі втрачених книжкових фондів) та окреслено їхні наслідки для локальних громад. Значну увагу приділено стану видавничої галузі та поліграфічної інфраструктури, зокрема знищення потужностей харківського підприємства "Фактор-Друк" стало знаковим прикладом впливу війни на національний книжковий ринок [9; 10]. Ці джерела свідчать про системність руйнування культурних інституцій як елементу політики культурного геноциду РФ, спрямованої на викорінення української ідентичності.

Міжнародний контекст проблеми відображають звіти UNESCO, ICOMOS, Lieber Institute West Point та цифрові ініціативи SUCHO [13; 14; 16; 17], які фіксують порушення положень Гаазької конвенції 1954 р. про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту. У зазначених

документах наголошено на важливості фіксації збитків, міжнародного моніторингу та цифрового збереження культурної спадщини. Аналітичні огляди PEN Ukraine, Українського інституту книги та громадських проєктів (UBI, USP Ltd) засвідчують тенденції до дерусифікації бібліотечних фондів, цифровізації ресурсів і посилення громадської участі у відновленні культурного середовища [11; 15; 18; 20].

Отже, автори більшості досліджень і публікацій фіксують факти втрат культурної спадщини, документують процес дерусифікації бібліотек, аналізують вплив війни на культурну сферу та акцентують на значущості цієї теми для міжнародної спільноти, однак здебільшого зосереджуються на окремих аспектах проблеми: руйнуванні бібліотек, видавничих потужностей чи захисті цифрових колекцій. Натомість комплексних досліджень, які одночасно охоплюють історичний контекст, масштаби втрат і стратегії відновлення книжкових фондів, бібліотечної та видавничої інфраструктур, досі бракує, що й визначає актуальність пропонованої розвідки.

Мета статті — комплексно проаналізувати масштаби й особливості втрат книжкових фондів, бібліотечної та видавничої інфраструктур України внаслідок російської агресії 2022—2025 рр.; розглянути ці процеси в контексті історичного досвіду збереження культурної спадщини та окреслити перспективи її відновлення в умовах сучасних міжнародних ініціатив.

Виклад основного матеріалу дослідження. Культурна спадщина є невіддільною частиною ідентичності нації, джерелом історичної пам'яті та основою духовного розвитку суспільства. Бібліотеки — головні інституції, які забезпечують збереження культурного надбання, надають доступ до знань і формують культурне середовище. Війна — це не лише збройне протистояння, а й цілеспрямована атака на культурний генофонд, мову та історичну пам'ять народу. З початком повномасштабного вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 р. світ став свідком не тільки руйнування міст і загибелі мирного населення, а й цілеспрямованого нищення культурних цінностей: книжкових колекцій, бібліотек, архівів, друкарень і видавництв. Книга як символ знань і національної пам'яті стала об'єктом фізичного й ідеологічного знищення.

Українські бібліотеки, музеї та архіви зазнали величезних втрат — сотні тисяч видань знищено внаслідок обстрілів, пожеж, мародерства чи навмисного спалення. На окупованих територіях бібліотечні фонди вилучають або замінюють пропагандистською літературою. Акти

вандалізму призводять до безповоротної втрати унікальних зібрань і позбавляють мільйони людей доступу до знань, ставлячи під загрозу історичну пам'ять та культурний суверенітет України. Фіксація цих втрат, аналіз їхніх наслідків і розроблення стратегій відновлення є критично важливими завданнями для післявоєнної відбудови держави та збереження її культурної ідентичності.

Історичний контекст збереження культурної спадщини в Україні

Українська культура формувалася у складних історичних обставинах. Одним із головних інструментів збереження національної ідентичності були саме книги — від стародруків Києво-Печерської лаври до підпільних видань українських дисидентів ХХ ст.

Від часів Київської Русі бібліотеки слугували центрами знань і духовного розвитку суспільства. У різні історичні періоди: доба Гетьманщини, міжвоєнний час, радянська епоха — українське книговидання то розвивалося, то опинялося під заборонаю. Валуєвський циркуляр, Емський указ, радянська цензура й "ідеологічні чистки" бібліотек послідовно обмежували доступ до українського слова.

Під час Другої світової війни та нацистської окупації було втрачено десятки тисяч книг, насамперед у Харкові, Києві та Львові. У ХХ ст. самвидав став символом інтелектуального опору, засобом збереження правди та національної пам'яті.

Цей історичний контекст засвідчує, що війна проти української книги — явище не нове. Вона триває століттями, лише змінюючи форми, проте досвід переконує: книга завжди була не лише об'єктом переслідування, а й потужним засобом національного відродження [1].

Масштаби та характер втрат українського книжкового фонду від 2022 р. і дотепер

Після початку повномасштабного вторгнення РФ у лютому 2022 р. національна культура опинилася в зоні загрози. Школи, бібліотеки, музеї, архіви, друкарні стали метою обстрілів або були навмисно зруйновані на тимчасово окупованих територіях. Від бомбардувань постраждали десятки обласних і районних книгозбірень, а частину унікальних фондів знищено безповоротно.

Масштаби втрат фондів бібліотек і книжкових колекцій у межах України є значними, що підтверджує офіційна статистика українських і міжнародних інституцій.

Зокрема, за інформацією Міністерства культури України, внаслідок російської агресії "у 2025 році... зруйновано та пошкоджено 307 пам'яток культурної спадщини та 261 об'єкт культурної інфраструктури. Загалом від початку

повномасштабного вторгнення зазнали руйнувань 1640 пам'яток культурної спадщини та 2446 об'єктів культурної інфраструктури", поміж яких 854 бібліотеки пошкоджені, а 498 культурних об'єктів повністю знищено. Серед пошкоджених пам'яток культурної спадщини 153 мають статус національного значення, 1333 — місцевого, 154 — щойно виявлені [2].

Головна бібліотекарка Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого В. Здановська, спираючись на дані електронної системи моніторингу, констатувала, що на початок 2024 р. втрати бібліотечного фонду сукупно становили понад 1,5 млн видань [3].

Уповноважений із захисту державної мови Т. Кремень зазначив, що через агресивні дії РФ станом на кінець вересня 2024 р. загальні втрати українського книжкового фонду перевищували 200 млн примірників, що становить суттєву загрозу національній культурній спадщині й інформаційній безпеці [4]. Це лише зафіксовані випадки — реальні цифри можуть бути значно вищими.

Станом на 26 листопада 2025 р. ЮНЕСКО верифікувала факти пошкодження 512 культурних об'єктів, серед яких — 18 бібліотек та 1 архів, 152 релігійні об'єкти, 268 будівель, що мають історичне та/або мистецьке значення, 37 музеїв, 33 пам'ятники, 3 археологічні пам'ятки [13].

Найбільше постраждали бібліотеки у Харківській, Херсонській, Донецькій, Миколаївській, Сумській, Одеській і Київській областях. Загалом пошкодження зафіксовано в 18 областях, а руйнування — у 324 територіальних громадах України. Майже вся територія Луганської та значні частини Запорізької, Донецької та Херсонської областей перебувають у тимчасовій окупації, що унеможливує точний обрахунок кількості закладів культури, постраждалих внаслідок бойових дій та окупації [2].

Російські ракетні удари завдали серйозних втрат українській культурній спадщині, пошкодивши, зокрема, обмінний та резервний фонди Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого, а також корпус Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського — одних із найважливіших науково-культурних установ країни [5]. Ці показники продовжують зростати, оскільки тривають бойові дії, водночас експерти фіксують факти нових пошкоджень на деокупованих територіях. Бібліотечні будівлі, що часто є частиною цивільної інфраструктури, зазнають прямих ударів від ракет, артилерії, авіабомб. Це призводить до повного або часткового руйнування приміщень, пожеж, пошкодження й знищення книжкових фондів.

Розглянемо докладніше масштаби пошкоджень українських бібліотек.

Харківська область — один із найбільш постраждалих регіонів. Постійні обстріли Харкова, Ізюма, Балаклі, Куп'янська призвели до руйнувань чи критичних пошкоджень численних бібліотек. Ракетних ударів зазнала Харківська обласна універсальна наукова бібліотека; після звільнення Ізюму виявилася розграбованою міська бібліотека: книги українською вилучили, а приміщення використовували як штаб; у Харкові пошкоджено Наукову бібліотеку ХНУ ім. В. Н. Каразіна, зокрема читальні зали та фонди періодики XIX—XX ст. [6].

Донецька та Луганська області втратили більшість бібліотечних установ через бойові дії й окупацію. У 2022 р. було повністю знищено бібліотеки Маріуполя, Волновахи, Бахмута, Лисичанська та Сіверськодонецька. Маріупольську Центральну міську бібліотеку імені В. Г. Короленка зруйновано разом із книжковими зібраннями. Російські окупанти проводять "чистки" бібліотечних фондів, вилучаючи та знищуючи книги українською, літературу, що стосується історії нашої країни, Голодомору, демократії, а натомість завозять російські пропагандистські видання. Зафіксовано факти мародерства й вивезення цінних колекцій та архівів до РФ, що є актом культурного геноциду [7; 8].

У *Херсонській області* після деокупації разом із фізичним руйнуванням будівель зафіксовано факти масштабного мародерства й вилучення бібліотечних фондів окупантами.

Чернігівська, Сумська, Київська області, попри звільнення від окупації, також постраждали під час бойових дій. У Гостомелі, Бучі, Ірпені та Чернігові пошкоджено бібліотеки, втрачено частину фондів. Зокрема, Чернігівська обласна бібліотека для юнацтва постраждала від авіаударів, частина зібрання згоріла.

У с. Лимани *Миколаївській області* окупанти використовували бібліотеку як контрольно-пропускний пункт, а книжкові полиці — як амбразури, перетворивши заклад культури на частину військової інфраструктури.

На окупованих територіях бібліотеки часто стають осередками пропаганди чи військовими штабами, що нівелює їх основне призначення. Навіть без прямих руйнувань бібліотечні фонди зазнають пошкоджень через брак опалення, електрики та води. Особливо загрозливою є втрата стародруків й унікальних колекцій, як-от у Бердянську чи Мелітополі, де викрадено рідкісні етнографічні видання та документи XIX ст. [6].

(Далі буде)

Надійшла до редакції 19.01.2026